

Från generation till generation?

Husbondeskiften vid gårdar i Finland cirka 1700–1900

Inom finländsk agrarhistoria har Finland under 1600–1800-talen traditionellt indelats i en östlig och en västlig del.¹ Ur odlingssynpunkt skilde sig västliga och östliga Finland framför allt i fråga om åker- och svedjebbrukets vanlighet. Socialt och samhällsligt har gränslinjer dragits bland annat utgående från andelen krono- och skattehemman, torparväsendets utbredning, vanligheten av jordarvingar och gårdsdelningar samt det västliga sytningssystemet och det östliga livslånga husbondskapet. Inom familjehistorisk forskning finns motsvarande skiljelinjer, till exempel mellan kärnfamiljer och utökade familjer och storfamiljer samt mellan gruppbyar och utspridda byar. Det är omöjligt att åtskilja sammanflätade temata, då odlingsformer inverkar på till exempel familjestrukturer och en ökande social ojämlikhet i fråga om arvspraxis. Öst–väst uppdelningen har delvis beskrivits på ett svartvitt sätt men en kritisk omtolkning kan erbjuda en ny tolkningsram för finländsk agrar- och hemmanshistoria.

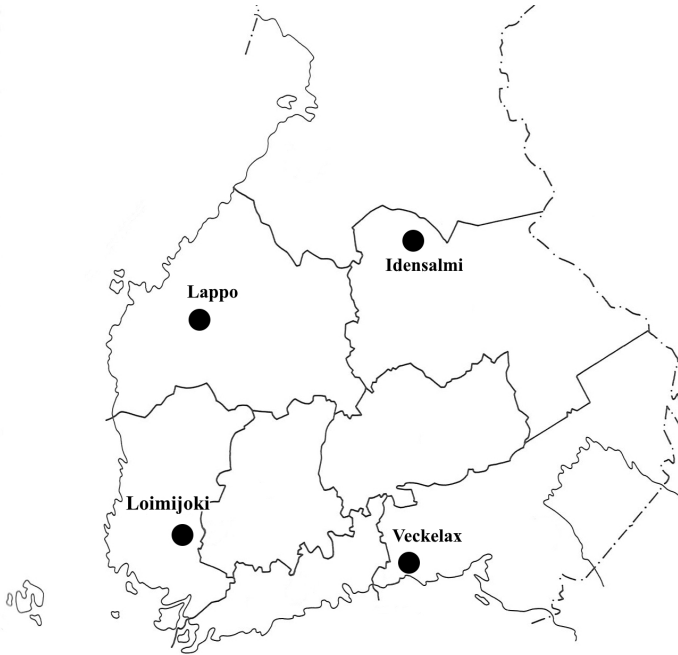
1. En motsvarande tudelning har funnits inom svensk agrarhistoria. Nyare forskning har dock påvisat att det är missvisande att tala om klara gränslinjer till exempel i fråga om bondgårdars arvspraktiker. Se David Gaunt, *Familjeliv i Norden* (Örlinge 1996), s. 253–254; Orvar Löfgren, 'Familj och hushåll – släkt och äktenskap', Mats Hellspong & Orvar Löfgren, *Land och Stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid* (Lund 1974), s. 237–241; jfr Ulla Rosén, *Himlajord och handelsvara. Ågobyten av egendom i Kumla socken 1780–1880*, *Bibliotheca Historica Lundensis* 79 (Lund 1994), s. 65–66; Maria Sjöberg, *Järn och jord. Bergsmän på 1700-talet*, *Studier i stads- och kommunhistoria* 9 (Stockholm 1993), s. 170–171; Maria Ågren, *Jord och gäld. Social skiktning och rättslig konflikt i södra Dalarna ca 1650–1850*, *Studia Historica Upsaliensia* 166 (Uppsala 1992), s. 83–89; se även Antti Räihä, 'Karjala ja Varsinais-Suomi – Taalainmaa ja Gotlanti. Perimyskäytänteiden kansallinen historia ja maantiede', *Pohjolan historiankirjoitus. Tiedeblogi Suomen ja muiden Pohjoismaiden historiografiasta*. (2022) (<https://pohjolanhistoriankirjoitus.blogspot.com/2022/12/>) (hämtat 2.8.2024).

I denna uppsats² undersöker vi husbondeskiften vid gårdar i Finland från början av 1700-talet till början av 1900-talet. Undersökningen riktas mot fyra områden på olika håll i Finland: (1) Veckelax (Viborgska Karelen)³, (2) Loimijoki (Satakunda)⁴ (3) Idensalmi ( vre Savolax) och (4) Lappo (Södra Österbotten). Närmare definierat fokuserar undersökningen på byarna Onkamaa och Turkia i Veckelax, Isoperä och Vännilä i Loimijoki, Sukeva i Idensalmi och Haapakoski i Lappo.⁵

De studerade byarna är typiska för sina regioner i fråga om närings- och samhällsstruktur. Liksom i det övriga sydvästra Finland var de självgående bönderna i Loimijoki kraftigt specialiserade på  kerbruk. I det  stliga Finlands svedjebruksomr den hade den självgående bondebefolkningen däremot flera försörjningskällor. I dessa ingick både de foror som Karelska n sets bönder gjorde till S:t Petersburg och av försäljning av boskapsprodukter, vilket var vanligt i  vre Savolax. I södra Österbotten spelade t rbr nningen traditionellt en central roll för försörjningen innan spannmålsodlingens betydelse började öka under 1800-talet. Södra Satakunda präglades av odelade gårdar, medan uppdelade gårdar var typiska för Viborgska Karelen. I södra Österbotten spred sig bebyggelsen genom uppdelningar av gårdar och nybyggen och i  vre Savolax var nybyggen likaså vanliga under den studerade perioden. Den inverkan som förändringar i närings- och familjestrukturer hade på gårdarnas husbondeskiften framträder som exempel i undersökningen, eftersom en systematisk genomgång av effekterna skulle ha svällt ut studien anse ligt. På grund av brister

-
2. Studien är en del av projektet Tilaperimyskiistat ja pauperismi. Maatilojen sukupolvenvaihdokset Suomessa noin 1700–1900 som finansierats av Konestiftelsen.
 3. Under åren 1743–1811 var Veckelax en del av Viborgs gouvernement som förenats med Ryssland (det så kallade Gamla Finland) och från 1812 var det en del av Viborgs l n.
 4. Loimijoki blev en del av Egentliga Finland i slutet av 1800-talet.
 5. Byarna Onkamaa och Turkia i Veckelax (Forskningsregion 1) bestod sammanlagt av 9 gårdar  r 1700. Som en följd av klyvningar fanns 115 gårdar i byarna under den undersökta perioden, av vilka några senare  ter införlivades i andra gårdar. Under perioden skedde 315 husbondeskiften i byarna. Byarna Isoperä och Vännilä i Loimijoki (Forskningsregion 2) bestod av 13 gårdar  r 1700. På grund av delningar var antalet gårdar som högst 22. Under den undersökta perioden skedde 213 husbondeskiften i byarna. I byn Sukeva i Idensalmi (Forskningsregion 3) fanns fem gårdar i början av 1700-talet och sammanlagt 36 gårdar  r 1905. Under den undersökta perioden skedde 160 husbondeskiften i Sukeva. Antalet gårdar i byn Haapakoski i Lappo (Forskningsregion 4) var 17 i början av den undersökta perioden och 119 vid dess slut. Under perioden skedde 395 husbondeskiften i Haapakoski.

Karta 1: Forskningsregionerna och Finlands län (1831–1917)

i källmaterialet är det dessutom ställvis omöjligt att reda ut familjestrukturerna i 1700-talets Finland i detalj.

Studiens frågeställning är hur och varför husbondeskiften vid gårdar skilde sig från varandra på olika håll i Finland. Samtidigt undersöks de likheter och skillnader som fanns mellan de husbondeskiften som skedde vid gårdar och regelrätta generationsväxlingar. Eino Jutikkalas påpekande ”att änka efterträdde sin make, betydde ju ingen generationsväxling” gäller även då husbondeskapet övergick till ankans nya man eller till den tidigare husbondens hustru eller bror⁶. I stället för att fokusera till exempel på medeltalet av husbondeskapens varaktighet är det mer fruktbart att fördjupa sig i växlingen mellan kortare och längre perioder och i det faktum att flera husbondeskiften snarare skedde inom en generation än i form av generationsväxlingar.

6. Eino Jutikkala, 'Stannade hemmanet inom släkten? Åbobytena i några finländska områden, ca 1550–1850', Peter Aronsson, Börje Björkman & Lennart Johansson (red.), ... och fram träder landsbygdens människor... Studier i nordisk och småländsk historia tillägnade Lars-Olof Larsson på 60-årsdagen den 15 november 1994 (Växjö 1994), s. 176.

De två mest centrala orsakerna till husbondeskiften var husbondens död eller övergång till sytning. Utöver dessa kunde husbonden även flytta bort från gården ifall den till exempel såldes till en person utanför den närmaste släkten.⁷ I denna studie har husbondeskiften mellan en husbonde och dennes efterträdare indelats i tre kategorier: 1) överlåtande av husbondeskap till nästa generation (t.ex. son, styvson, svärson [dotter], brorson), 2) husbondeskifte inom samma generation (t.ex. änka, änkans nya make, bror, hustru) och 3) andra arrangemang inom släkten och husbondeskap utanför släkten (t.ex. dödsbo, vilket i källorna är angivet som ”arvingar”, annan släkting, husbonde utanför släkten [försäljning av gården]). Med hjälp av en tematisk indelning av källmaterialet skapas en jämförande helhetsbild av husbondeskiften över en lång tidsperiod på olika håll i Finland.

Husbondeskiften som forskningsobjekt

I studien används begreppen husbonde och gårdsinnehavare synonymt. Här betyder husbonde den person som upptas som gårdshuvud i mantalslängden eller en annan brukare, såsom ett dödsbo eller ett skogsbolag. Innebörden av husbondeskap skilde sig på olika håll i Finland på 1700–1800-talen. Det husbondeskap som angetts i mantalslängden ger inte direkt information om gårdens ägande. Studiens utgångspunkt är att husbonden som upptagits i mantalslängden ansvarade för gården. Gård används som ett allmänt begrepp i studien. Begreppet, som möjliggör jämförelser mellan regioner, definieras något olika i olika delar av Finland. I alla forskningsregioner omfattar begreppet gård hemman, hemmansdelar och nybyggeshemman som nedtecknats i mantalslängden. För Viborgska Karelen under Gamla Finlands tid innefattar begreppet även bolagsmannahushåll. I Övre Savolax inbegriper begreppet gård utöver jordeboksgårdar även delägare som nedtecknats i mantalslängden.

Med hjälp av källor som kompletterar varandra har forskningsgruppen sammanställt databasen *Tilaperimystietokanta* (Databasen Gårdsarv) som omfattar ungefär åren 1700–1900 och som möjliggör en geografisk-kronologisk analys och jämförelse mellan de undersökta

7. Magnus Perlestam, *Den rotfaste bonden – myt eller verklighet? Brukaransvar i Ramkvilla socken 1620–1820* (Lund 1998), s. 15.

regionerna.⁸ Det är arbetsdrygt att samla in en stor mängd källmaterial fokuserad på husbondeskiften vid gårdar som täcker ett långt tidsspänn. Det sammanlagda antalet husbondeskiften i de fyra forskningsregionerna uppgår till nästan 1 100. Ur källkritisk synvinkel bildar databasen ett representativt urval av husbondeskiften på olika håll i Finland, även om det i enskilda byar är möjligt att hitta fall som skiljer sig från det allmänna mönstret. Trots att materialhelheten som bildas av fyra undersökta regioner är stor – jämfört med tidigare arbeten av samma typ – är studien mikrohistorisk till sin karaktär. Det mikrohistoriska angreppssättet har en lång tradition inom både väst- och sydeuropeisk samhälls- och socialhistorisk forskning.⁹ Även i Sverige har flera studier genomförts med fokus på enskilda byar.

Tilaperimystietokanta baserar sig på mantalslängderna som uppgjordes utgående från samma principer i Finland – även i det Ryssland tillhöriga Viborgska guvernementet – under 1700–1800-talen, vilket gör materialen jämförbara sinsemellan. Mantalsdatan har kompletterats med hjälp av församlingsanknutna historieböcker, i synnerhet skrifteböcker (kommunionböcker/husförhörslängder), och jordeböcker samt rättsmaterial från domböcker till lagfartsprotokoll. De största källkritiska utmaningarna ligger i de olika ändamål som källmaterialet skapats för. Mantalslängderna har tillkommit för att svara mot administrationens kamerala behov, medan historieböckerna bildades då prästerskapet nedtecknade personhistorisk information om sina församlingsmedlemmar (dop, vigsel, död) och övervakade deras kristendoms-kunskapsamt hur ofta de biktade sig (skrifteböckerna). Materialet har därmed olika fokus på bland annat befolkningens sociala ställning och släktskapsband.¹⁰

-
8. Databasen har indelats enligt socken, by och gård. I mån av möjlighet har data om de undersökta gårdarna och deras invånare införts i databasen med tio års intervaller. Data som berör husbondeskiften har insamlats systematiskt från hela den undersökta perioden.
 9. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, ranskalainen kylä 1294–1324*, övers. Marja Itkonen-Kaila (Helsinki 1984 [1975]); Margaret Spufford, *Contrasting Communities. English Villagers in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (New York 1974).
 10. Angående källkritiska synpunkter se Eljas Orrman, 'Henkikirjat henkilöhistoriallisena lähteenä', *Genos* (1980:1); Kirsi Sirén, *Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla*, *Bibliotheca Historica* 38 (Helsinki 1999), s. 169–179; Elina Waris, *Yksissä leivissä. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750–1850*, *Bibliotheca Historica* 48 (Helsinki 1999), s. 207–216.

En definitiv tidsbestämning av husbondeskiften är en källkritisk omöjlighet då det gäller 1700–1800-talen. Till exempel ansöktes det om uppbud i större utsträckning i den östligare delen av Finland från och med 1800-talets andra hälft, och datumen för ombyten i gårdars äganderätt som nedtecknats i lagfartsprotokollen har i mantalslängderna ofta förskjutits med upp till flera år. I södra Satakunda var praktiken den motsatta. Där nedtecknades ofta den yngre generationen som husbonde i mantalslängderna långt innan sytning eller ägarombyte, vilket kan tolkas som ett överförande av en del av ansvaret och ett anknytande av den unga husbonden till gården redan innan det formella ägarombytet. Å andra sidan innebär avbrott i mantalslängderna, såsom stora ofredens tid (1713–1721), att antalet husbondeskiften är ett minimiantal, medan det verkliga antalet förblir obekant. I mån av möjlighet har vi försökt fylla tomrummen i mantalslängdsmaterialet med hjälp av skrifteböckerna. Vi återkommer till de källkritiska anmärkningar som uppkommer regionalt i olika delar av texten.

Gårdsägande och gårdsförvaltning

Husbondeskiftet på en gård var alltid kopplat till husbondens eller husmoderns familjesituation. De mest centrala frågorna var huruvida den avträdande husbonden hade barn och i så fall hur gamla dessa var. Husbondeskiftet formades av rådande lagar och förordningar samt lokal praxis och var dessutom beroende av familjens och hushållets situation. Enligt Sveriges medeltida Kristofers landslag och 1734 års lag var det möjligt att överföra ett skattehemman till följande generation antingen som arv eller som gåva. Ifall bröstarvingar, det vill säga den avlidnes barn, inte fanns, var föräldrarna och syskonen följande i tur enligt arvslagstiftningen.¹¹

Jämfört med den engelska lagstiftningen var skillnaden betydlig, eftersom arvlåtaren i England kunde testamentera sin egendom efter eget gottfinnande.¹² Enligt en gammaltestamentlig tolkning hade dock

-
11. Kristofers landslag, ärvdabalken, 2§ och 3§; 1734 års lag, ärvdabalken, 1. kapitlet, 1§; ärvdabalken, 2. kapitlet, 1§ och 2§.
 12. H. J. Habakkuk, 'Family structure and economic change in nineteenth-century Europe', *The Journal of Economic History* 15 (1955:1), s. 1–3; Margaret Spufford, 'Peasant inheritance customs and land distribution in Cambridgeshire from sixteenth to eighteenth centuries', Jack Goody, Joan Thirsk & E. P. Thompson (eds.), *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe 1200–1800* (Cambridge 1976).

den förstfödde sonen i familjer med flera syskon obestridlig rätt att arva den odelade jordegendomen i det tidigmoderna Sverige. Dotterns arvslott var enligt lagen hälften av sonens. I praktiken innebar detta att det var lättare för en son än för en dotter att lösa ut sina medarvingars arvslotter. Lagen stadgade inte att varje arvinge skulle tilldelas jord. Arvsloten kunde också bestå av lös egendom eller pengar. I det östliga Finland från Karelen till Kajanaländ ärvde döttrar lös egendom såsom kläder och boskap, huvudsakligen kor. Under hela den tidigmoderna tiden saknade kvinnor i östra Finland arvsrätt till jord.¹³ Arvslagstiftningen förnyades i Finland 1878, varefter syskonens arvslotter var lika stora oberoende av kön. I Sverige hade motsvarande förändring skett 1845.¹⁴

Vid en generationsväxling var det inte alltid fråga om arvskifte, eftersom fast egendom endast kunde skiftas vid ett skattehemman. Vid kronogårdar var det fråga om ett byte av gårdsinnehavare, vilket, liksom eventuell gårdsuppdelning, måste godkännas av landshövdingen. Således utnämnde kronan i praktiken gårdens efterträdare, det vill säga kronobonden. Landshövdingens makt förblev dock formell i samband med byten av gårdsinnehavare vid kronogårdar, vilket innebar att generationsväxling även vid kronogårdar i praktiken var familjens interna angelägenhet. Genom 1789 års Förenings- och säkerhetsakt blev kronobönderna ärftliga arrendatorer, vilket i praktiken bekräftade redan existerande praxis. I Gamla Finland, det svenska territorium som övergått till Ryssland i och med frederna i Nystad (1721) och Åbo (1743), var uppdelning av gårdar mycket vanligt i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Gårdsuppdelningar som bönder genomförde självmant via bolagsmannasystemet erkändes efter återföreningen av

13. Martin Dribe & Christer Lundh, 'Gender aspects of inheritance strategies and land transmission in rural Scania, Sweden, 1720–1840', *The History of the Family* 10 (2005:3), s. 294–299; Eino Jutikkala, *Suomen talonpojan historia* (Helsinki 1958), s. 328; Anneli Mäkelä-Alitalo, 'Periytyminen ja naisen asema', Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), *Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle* (Helsinki 2003), s. 208–210, 215; Anu Pylkkänen, *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710* (Helsinki 1990), s. 162–165; Väinö Voionmaa, *Suomen karjalaisen heimon historia* (Porvoo 1969 [1915]), s. 425–429, 481–492; Christer Winberg, 'Familj och jord i tre västgötasocknar. Generationsskiften bland självägande bönder ca 1810–1870', *Historisk Tidskrift* 101 (1981:3), s. 279–281.

14. Winberg, 'Familj och jord i tre västgötasocknar', s. 279, 288–291; Mäkelä-Alitalo, 'Periytyminen ja naisen asema', s. 209.

Gamla Finland (1812) som självständiga hemmansdelar som nedtecknats i mantalsböckerna.¹⁵

Med hänsyn till äganderätt var skillnaden mellan östra och västra Finland på 1700–1800-talen tydlig, eftersom gårdarna i västliga Finland i praktiken redan hade skatteköpts då skatteköpen påbörjades i östliga Finland. På Karelska näset och i närliggande trakter inleddes omfattande skatteköp på 1860-talet. En motsvarande situation rådde i Övre Savolax, där andelen skattehemman i början av 1800-talet var mindre än en fjärdedel av alla gårdar. Trots att den normativa skillnaden mellan jordägande och -förvaltning gällande arvs- respektive kronobönder vid sekelskiftet 1800 redan hade minskat, spelade den en betydande roll med tanke på regionernas samhällsstrukturer.¹⁶

I Veckelax liksom i byn Turkia skedde de sista skatteköpen först i början av 1900-talet. De två sista gårdarna i byn Sukeva i Idensalmi skatteköptes och blev skattehemman 1894. Skillnaden i tid till det västliga Finland är betydande. I Isoperä och Vännilä byar i Loimijoki i Satakunda genomfördes de sista husbondeskiftena vid kronohemman på 1790-talet, likaså hade alla gårdar i Haapakoski i Lappo skatteköpts vid seklets slut. Endast ungefär en sjättedel av husbondeskiftena i byarna Isoperä och Vännilä under den undersökta perioden skedde vid kronohemman. Den snabba framfarten av skatteköp under 1700-talet motsvarar den allmänna utvecklingen i södra Satakunda, även om andelen skattehemman (46 procent) i början av 1700-talet var betydligt större än i sydvästra Finland i allmänhet.¹⁷

-
15. Jutikkala, *Suomen talonpojan historia*, s. 329; Yrjö Kaukiainen, 'Bidrag till bondens historia i Gamla Finland', *Historisk Tidskrift för Finland* 67 (1982), s. 8–14; Mäkelä-Alitalo, 'Periytyminen ja nainen', s. 215–216; om bolagsmannasystemet se Antti Rähkä, 'Yhtiömiestjärjestelmä ja maatilojen halkominen Vanhassa Suomessa 1740–1810-luvuilla', *Genos* 93 (2022:3), s. 154–155.
 16. Jutikkala, *Suomen talonpojan historia*, s. 296–301; Kaarlo Wirilander, *Savon historia III. Savo kaskisavujen kautena 1721–1870* (Kuopio 1960), s. 147–151; Jukka Partanen, *Isän tuvasta omaan tupaan. Väestö ja kotitaloudet Karjalankannaksen maaseudulla 1750–1870*, *Bibliotheca Historica* 86 (Helsinki 2004), s. 43–49.
 17. Lantmäteristyrelsens jordeböcker och kronojordsförteckning, Viborgs läns jordebok, II (1905), Riksarkivet, Helsingfors (RA); Lantmäteristyrelsens jordeböcker och kronojordsförteckning, Kuopio läns jordebok IV (1875), RA; Eino Jutikkala, 'Kruunun-, perintö- ja rälssitilojen jakaantuminen Suomessa ison reduktion jälkeen', *Turun Historiallinen Arkisto* 31 (1976), s. 355–360; Veikko Laakso, *Suur-Loimaan historia II* (Loimaa 1994), s. 56; Matti Kumpulainen, *Sukevan talot, torpat ja mäkituvat 1722–1920* (Turku 1987), http://www.tulipuro.net/sukeva/gradu_index.html (hämtat 2.8.2024).

Enligt 1811 års förordning om besittningsrätt till kronohemman övergick bruks- och boenderätten till den äldsta sonen då föräldrarna dog eller överlät gårdens förvaltning. Ifall inga söner fanns ärvde dottrarna rätten enligt ålder. Samtidigt fastställdes att änkan vid ett kronohemman behöll sin ställning så länge hon klarade av att sköta husbondskapet. Även efter detta hade änkan rätt att kräva uppehälle av gården. Om gården uppskattades tåla klyvning enligt 1747 års stadga kunde den i samband med ett bosättarombyte uppdelas i två eller flera delar bröstarvingar eller släktingar emellan. Gränsen mellan krono- och skattehemman var dock oklar, vilket orsakade problem. Bönder i Sääksmäki som ägde ärftlig åborätt vid kronorusthåll besvärade sig till exempel vid riksdagarna i slutet av 1720-talet över att gårdarna vid generationsväxling övergick till ett av barnen, medan de övriga blev helt utan ersättning.¹⁸ I guvernörsberättelsen för Kuopio län 1827 förknippades den snabbt ökande obesuttna befolkningen i Norra Savolax och Norra Karelen med den tidigare förordningen om besittningsrätt till kronohemman (1811), vilket ansågs vara skadligt för länet.¹⁹

Änkornas roll i ledningen av gårdarna har tillmätts olika betydelser i östra och västra Finland under tidigmodern tid, delvis beroende på ifall man valt att undersöka släktskaps- eller könshierarkier. En undersökning av antalet änkor som förvaltade gårdar visar att änkor som husbönder var vanligast i östliga Finland. Andelen gårdar som förvaltades av änkor uppgick där tidvis till mer än 10 procent under 1800-talet. Man bör dock förhålla sig kritiskt till korrelationen mellan antalet gårdar som leddes av änkor och änkornas starka ställning, eftersom en uppskattning av änkornas ekonomiska aktivitet baserat endast på gårdsbesittning skapar ensidiga forskningsresultat. I väst uppträdde till exempel kvinnor som var husbönder vid tinget i ärenden som gällde deras gård, medan änkornas sak i öst drevs av ombud.²⁰

-
18. Carl-Johan Gadd, *Det svenska jordbrukets historia. Band 3. Den agrara revolutionen. 1700–1870* (Stockholm 2000), s. 201; Jutikkala, *Suomen talonpojan historia*, s. 302, 329–331; Jutikkala, 'Tilalliset ja tilattomat', s. 454. Kyösti Haataja, *Maanjaot ja talojärjestelmä* (Porvoo 1949), s. 406–407.
19. *Komiteamietinnöt 1884:4* (Av kommittén som tillsattes för att förbättra situationen för den obesuttna befolkningen i Kuopio län) (Helsinki 1884), s. 47.
20. Beatrice Moring, 'Men, women and property in Finland and Sweden in the 18th and 19th centuries', Margarida Durães, Antoinette Fauve-Chamoux, Llorenç Ferrer & Jan

*Husbondskap – från generation till generation
eller en växling inom generationen?*

Forskning om gårdars arvspraktiker under 1700–1800-talen  r färskare och mer omfattande i Sverige än i Finland. De svenska studierna har huvudsakligen behandlat 1800-talet, vilket medfört att bilden  r något oklarare då det gäller de rådande praktikerna under 1700-talet i den västra riksdelen.²¹ Forskningen har koncentrerats på ägarbyten vid skattehemman eftersom kronojordens andel i Sverige på 1800-talet hade minskat till en tiondel av all jord. Trots dessa betoningar visar forskningsresultaten att de regionala skillnaderna var stora i Sverige under hela den tidigmoderna perioden.²²

Ägar- och husbondeskiften som skedde under arvlåtarens livstid blev avsevärt vanligare på olika håll i Sverige under 1800-talet. Såväl på landsbygden i Uppland som i Kumla och Bjuråker socknar i Örebro respektive Gävleborgs län minskade antalet egendoms verf ringar som skedde efter arvlåtarens död avsevärt efter att den nya svenska arvsordningen (1845) hade gjort alla syskon likvärdiga vid arvskiftet. I Dala pastorat i Skaraborgs län liksom även i Kubbe by i Anundsjö socken i Ångermanland utgjorde arvskiften där minst ena föräldern fortfarande levde en klar majoritet redan vid slutet av 1700-talet och under det följande seklets första årtionden.²³ F r den finska

Kok (eds.), *The Transmission of Well-Being. Gendered Marriage Strategies and Inheritance Systems in Europe (17th–20th Centuries)* (Bern 2009), s. 242–245; Mäkelä-Alitalo, 'Periytyminen ja naisen asema', s. 214; Pylkkänen, *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet*, s. 167, 191–193, 196, 314–316; Waris, *Yksissä leivissä*, s. 50, 110.

21. Gadd, *Det svenska jordbrukets historia*, s. 205–206; Lars Herlitz, *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*, Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 31 (Göteborg 1974), s. 178–191, 193–194; Lars-Olof Larsson, *Bönder och gårdar i stormaktspolitikens skugga. Studier kring hemmansklyvning, godsbildning och mantalssättning i Sverige 1625–1750*, Acta Wexionensia Serie 1:3 (Växjö 1983); Gunnar Olander, 'Hemmansklyvningen i Skaraborgs l n vid mitten av 1700-talet', *Scandia* 20 (1950), s. 118–126; Nils Wohlin, *Den svenska jordst ckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena jämte en öfversikt af jordst ckningens inverkan på bondeklassens beslutenhetsf rh llanden* (Stockholm 1912), s. 521–524; f r en sammanfattning av forskningen kring arvspraktiker i Sverige, se Martin Persson, 'Nils Wohlin och frågan om arvssedv njar', *Scandia* 74 (2008:1), s. 39–42.
22. Gadd, *Det svenska jordbrukets historia*, s. 198–201.
23. Rosemaria Fiebranz, *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hush llsstrategier, Bjuråker 1750–1850*, Studia Historica Upsaliensia 203 (Uppsala 2002), s. 63, 345–350; Sofia Holmlund, *Jorden vi  r vde. Arvs verl telser och familjestrategier på den uppländska*

forskningens del är det inte möjligt att få fram egendomsöverföringar lika heltäckande som i Sverige, eftersom forskningen framför allt har fokuserat på analyser på makronivå snarare än undersökningar på socken- och bynivå. De få undersökningar som fokuserat på sytningsavtal i det västliga Finland berör dock till en del husbondeskiten och egendom i Finland.²⁴

I några av undersökningarna som gäller södra Sverige har det påvisats att gårdar bytte husbonde betydligt oftare än den beräkningsmässiga naturliga tidsperioden mellan två generationer skulle ge vid handen.²⁵ Enligt Eino Jutikkala, som undersökt egendomsbyte i Finland, varade husbondeskapen vid gårdarna i Sääksmäki kyrksocken under perioden 1721–1809 i medeltal i 23 år. Jämfört med den beräkningsmässiga perioden mellan generationsväxlingar på ungefär 32–34 år var husbondeskapen anmärkningsvärt korta. Den genomsnittliga husbondeperioden blev några år längre under 1700-talet, vilket framkommer

landsbygden 1810–1930, Acta Universitatis Stockholmiensis 88 (Stockholm 2007), s. 129–141; Rosén, *Himlajord och handelsvara*, s. 171, 184–196; Nils Wohlin, *Faran af bondeklassens undergräfvande* (Stockholm 1910), s. 4–26, 33, 39; Winberg, 'Familj och jord', s. 288–291; Ewa Zernell-Durhán, *Arvet och hemmanet. Generationsstrategier i det norrländska bondesamhället 1750–1895* (Umeå 1990), s. 41; se även Madelaine A. Bonow, *Gård, gräns och giftermål. Familjestrategiers betydelse för markens och landskapets utformning i Norra Åsarps socken, Västergötland ca 1640–1880*, Meddelanden nr 135 (Stockholm 2005), s. 122.

24. Hugo Högnäs, *Sytning och arvslösen* (Åbo 1938); Jutikkala, *Suomen talonpojan historia*, s. 320–328; Onni Koskikallio, *Maatalouskiinteistöjen eläkerasituksesta Pirkkalan ja Ruoveden tuomiokunnissa vuosina 1800–1913* (Helsinki, 1927); Beatrice Moring, 'Nordic retirement contracts and the economic situation of widows', *Continuity and Change* 21 (2006:3).
25. Jutikkala, 'Stannade hemmanet inom släkten'; Eino Jutikkala, 'Suku ja talo', Jukka Korpela, Tapio Hämynen & Arto Nevala (toim.), *Ihmisiä, ilmiöitä ja rakenteita historian virrassa. Professori Antero Heikkiselle 60-vuotispäivänä omistettu juhlakirja* (Joensuu 2001). För Sveriges del, se Jan Brunius, *Bondebygd i förändring. Bebyggelse och befolkning i västra Närke ca 1300–1600* (Lund 1980); Jan Lindegren, *Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640*, *Studia Historica Upsaliensia* 117 (Lund 1980), s. 124–130; Magnus Perlestam, 'Bönder i rörelse. Gårdsbruksansvarigas flyttningar i Sverige 1545–1620', *Scandia* 55 (1988:2); Magnus Perlestam, *Den rotfaste bonden*; Christer Persson, *Jorden, bonden och hans familj. En studie av bondejordbruket i en socken i norra Småland under 1800-talet, med särskild hänsyn till jordägande, sysselsättning och familje- och hushållsbildning*, Meddelanden serie B 79 (Stockholm 1992), s. 212–214; Eva Österberg, 'Bofasta och flyttare i äldre vasatidens bondesamhälle', *Historia och samhälle. Studier tillägnade Jerker Rosén* (Lund 1975).

av att husbondeskabet i Sääksmäki under tidsperioden 1634–1713 i genomsnitt varade i 19 år.²⁶

Orsakerna till skillnaderna i korrelationen mellan husbondeskiften och generationsväxlingar vid gårdar har knappt uppmärksamats i tidigare forskning. Enligt Eino Jutikkala tydde korta husbondesperioder på en långsam uppluckring av relationen mellan släkt och jord, även om han inte ansåg förklaringen vara entydig. I ljuset av den svenska forskningen verkar det snarare som att husbondeskaben i sakta mak blivit längre från och med 1500–1600-talen. Å andra sidan är de husbondeskap som Jutikkala presenterar avsevärt längre än de som behandlas i annan forskning.²⁷

Utgående från forskningen var den genomsnittliga längden på ett husbondeskap i Finland och Sverige 10–20 år. I Sverige låg betoningen på början och i Finland på slutet av detta tidsspänn, men den finländska forskningen i ämnet är mycket knapp. Utgående från finska och svenska studier kan sammantaget konstateras att husbondeskabet på ungefär var tredje gård under 1700–1800-talen byttes innan den tidigare gårdsinnehavaren beräkningsmässigt borde ha överlåtit gården till sytning eller på annat sätt överlåtit gårdens ledning.²⁸

I de få studier där husbondeskapets längd har undersökts har även den överlåtande och den tillträdande husbondens släktskap sinsemellan berörts. På grund av det ringa antalet studier, deras små urval samt skillnaderna mellan de använda källmaterialen och deras olika kategoriseringar är det dock omöjligt att skapa en heltäckande och jämförbar bild. Enligt forskningen övergick gårdsförvaltningen under 1700- och

26. Jutikkala, 'Stannade hemmanet inom släkten', s. 176–179; Jutikkala, 'Suku ja talo', s. 49–53. Eino Jutikkala nämnde första gången motstridigheten mellan generationer och husbondeskiften i förbigående i sitt verk *Suomen talonpojan historia* (1958) i samband med att han behandlade sytningsperiodernas längder. Jutikkala, *Suomen talonpojan historia*, s. 325–326. De förteckningar över gårdsinnehavare som inkluderats i några lokalhistoriska studier ger motsvarande vid handen angående husbondesperiodernas längd. Se t.ex. Anneli Mäkelä, *Nastolan historia. Talonhaltijaluettelo* (Nastola 1976); Kari-Matti Piilahi, 'Valkealan talonhaltijat 1543–1860', Eva-Liisa Oksanen & Kari-Matti Piilahi, *Valkealan historia II* (Valkeala 1995).

27. Jutikkala, 'Stannade hemmanet inom släkten', s. 179. För Sveriges del under 1500–1600-talen, se Brusius, *Bondebygd i förändring*, s. 161–164; Lindegren, *Utskrivning och utsugning*, s. 126–128; Perlestam, 'Bönder i rörelse', s. 226–230; Österberg, 'Bofasta och flyttare', s. 79–84.

28. Perlestam, *Den rotfaste bonden*, s. 126–129, 166–167; Persson, *Jorden, bonden och hans familj*, s. 212–213.

1800-talen oftast till följande generation, huvudsakligen från far till son eller dotter (svärson). Till exempel i Skåne i södra Sverige utgjorde växlingar av denna typ under åren 1720–1840 nästan 45 procent av alla husbondeskiften²⁹.

Forskningsresultaten som berör Skåne utgår undantagsvis inte från mantalslängder, utan från bouppteckningar. På basis av dem har även situationer som varit en följd av att husbondens hustru har dött (24 procent av fallen) räknats som husbondeskiften, trots att den tidigare husbonden fortsatte att leda gården som änkling.³⁰ Metoden ändrar den procentuella uppdelningen av forskningsresultaten eftersom hustruns död i verkligheten inte medförde en förändring i husbondeskapet vid gården ifall änklingen fortsatte leda den. I forskning baserad på mantalslängderna statistikförs sådana ändringar inte som husbondeskiften. I forskning som berör Locknevi socken i Småland har å andra sidan kortvariga husbondeskap inte tagits med i studien, eftersom fokus har legat på vem som förvaltade gården då fem år förflutit sedan föregående husbondeskifte.³¹ Eino Jutikkala har å sin sida innefattat alla husbondeskiften i Sääksmäki kyrksocken i sin analys, borträknat de korta husbondeskap som inföll då änkor genast gifte om sig efter sorgetiden.

I den svenska forskningen har husbondeskiften fast knutits samman med frågan om när gårdar blev handelsvaror. I södra Sverige i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet sålde mer än en fjärdedel av familjerna sina gårdar till en person utanför släkten. Å andra sidan har det framförts att endast en tiondel av gårdarna i Locknevi i Småland övergick till personer utanför släkten på 1800-talet. För Sääksmäkis del utgjorde ett överlåtande av husbondeskapet till någon annan än en nära anhörig ungefär en femtedel av husbondeskiftena under åren 1727–1809.³²

29. Dribe & Lundh, 'Gender aspects of inheritance strategies', s. 301, 304–305; även Bonow, *Gård, gräns och*, s. 162–164; jfr Perlestam, *Den rotfaste bonden*, s. 222.

30. Dribe & Lundh, 'Gender aspects of inheritance strategies'.

31. Persson, *Jorden, bonden och hans familj*, s. 270–273.

32. Jutikkala, 'Suku ja talo', s. 50–53; Persson, *Jorden, bonden och hans familj*, s. 270–273; Rosén, *Himlajord och handelsvara*, s. 172–176; Winberg, 'Familj och jord', s. 306–308; även Moring, 'Men, women and property', s. 243.

Tabell 1. *Fördelning av den överlåtande och blivande husbondens relation som andel av alla husbondeskiften enligt forskningsregion cirka 1700–1900*³³

	Veckelax	Loimijoki	Idensalmi	Lappo
Följande generation	46 % (n=144)	51 % (n=108)	34 % (n=54)	47 % (n=186)
Samma generation	30 % (n=95)	32 % (n=68)	32 % (n=52)	25 % (n=98)
Andra arrangemang inom släkten och husbondskap utanför släkten	21 % (n=67)	16 % (n=34)	34 % (n=54)	18 % (n=72)
Oklart	3 % (n=9)	1 % (n=3)	–	10 % (n=39)
SAMMANLAGT ≈	100 % (n=315)	100 % (n=213)	100 % (n=160)	100 % (n=395)

Anmärkning: På grund av avbrott i källserierna är den numeriska informationen delvis endast riktgivande. Stora ofreden (1713–1721) orsakade ett avbrott i alla forskningsregioner, dessutom finns andra korta avbrott i källorna. För Veckelax del finns avbrott i mantalslängderna även för åren 1740–1743 och 1783–1817, för Lappos del för åren 1775–1790 och för Idensalmis del för åren 1729, 1740–1741, 1760, 1776–1778, 1780–1782, 1785, 1790 och 1792–1793. Avbrotten gäller även uppgifterna i Tabellerna 2–4.

Tabell 1 beskriver relationen mellan den överlåtande och blivande husbonden i de undersökta regionernas husbondeskiften cirka 1700–1900. Av den framkommer att de relativa andelarna för Veckelax, Loimijoki och Lappo huvudsakligen ligger nära varandra. Den största skillnaden mellan dessa tre regioner är i husbondeskiften inom samma generation, där Lappos andel är något mindre än de övriga. Detta kan delvis förklaras av ett större antal oklara fall, vilket beror på att endast husbondens förnamn nedtecknades i mantalslängderna i södra Österbotten i början av 1700-talet. Helhetsmässigt är resultatet anmärkningsvärt, eftersom det till exempel kunde antas att sytningssystemet i det västliga Finland och principen om livslångt husbondskap i östliga Finland skulle ha medfört skillnader i byten av gårdsinnehavare. Då blicken riktas mot antalet ombyten snarare än antalet undantag träder dock regionernas likhet fram. Idensalmi i Övre Savolax skiljer sig starkast från de övriga regionerna då fokus läggs på husbondeskiften till följ-

33. Tilaperimystietokanta (Veckelax: Onkamaa, Turkia; Loimijoki: Isoperä, Vännilä; Idensalmi: Sukeva; Lappo: Haapakoski). Tabellens procentandelar har avrundats till hela tal.

ande generation eller undantagsarrangemang kring husbondskap och husbondskap utanför släkten. Orsakerna till avvikelserna diskuteras senare i texten.

Den följande generationens husbönder

I tidigare forskning har släktskapsförbindelsen mellan den överlåtande och den övertagande husbonden vid en gård främst väckt intresse med tanke på arvspraxis. Intresset har riktats mot huruvida jordegendomen övergick oskiftad till den följande husbonden eller om den delades upp arvingarna emellan. Det tidigmoderna svenska och finska jordägandet har ansetts vara präglad av en outtalad önskan att bevara gårdarna från generation till generation som så stora odelade helheter som möjligt. Å andra sidan har det även lyfts fram att föräldrarna hyste en önskan om att försäkra sig om att deras alla barn skulle förbli jordägare, eftersom detta säkerställde både utkomst och en viss social ställning inom lokalsamhället.³⁴ Minskningen i antalet gårdsbyten i samband med arv i Sverige på 1800-talet tyder dock på en utveckling där den överlåtande generationen i ökande grad ville påverka vem som styrde gården efter dem.³⁵ Å andra sidan kan detta även antyda en strävan efter att undvika arvstvister syskon emellan.

I Veckelax hörde ungefär 46 procent av husbönderna till följande generation i relation till de respektive avträdande husbönderna. Om vi även räknar med dödsbon (se Tabell 4), vars delägare huvudsakligen tillhörde den följande generationen, stiger andelen till 60 procent. I Loimijoki liksom i Lappo var den relativa andelen av husbönder som tillhörde följande generation ungefär samma som i Veckelax i

-
34. Dribe & Lundh, 'Gender aspects of inheritance strategies', s. 293–295, 300–305; Fiebranz, *Jord, linne eller träkol?*, s. 256–285; Holmlund, *Jorden vi ärvde*, s. 84–95, passim; Jutikkala, 'Suku ja talo'; Kirsi Laine, 'Halkomatta paras. Perinnönjako ja maatilan halkominen Lounais-Suomessa 1700–1900', *Genos* 93 (2022:3); Perlestam, *Den rotfaste bonden*, s. 91–97; Persson, *Jorden, bonden och hans familj*, s. 195–197, 270–273; Rosén, *Himlajord och handelsvara*, s. 184–196; Petri Talvitie, 'Maatilojen sukupolvenvaihdokset Haapakosken kylässä Lapualla 1765–1855', *Genos* 93 (2022:3); Winberg, 'Familj och jord i tre västgötasocknar', s. 290–294; om den europeiska forskningen i bredare bemärkelse se Goody, Thirsk & Thompson (eds.), *Family and Inheritance*; Durães, Fauve-Chamoux, Ferrer & Kok (eds.), *The Transmission of Well-Being*.
35. Winberg, 'Familj och jord', s. 288–290, 292–294; Sjöberg, *Järn och jord*, s. 79–109; Rosén, *Himlajord och handelsvara*, s. 71, 168, 171, 210–218; Fiebranz, *Jord, linne eller träkol?*, s. 113, 344, passim.; Holm, *Jorden vi ärvde*, s. 124–125, passim.; se Persson, 'Nils Wohlin och frågan om arvssedvänjor', s. 39–42.

Viborgska Karelen. I Idensalmi i Övre Savolax var överföring från far till son mindre vanligt än i det övriga Finland, eftersom gårdar endast övergick från far till son i en dryg fjärdedel av husbondeskiften och endast i cirka 37 procent av fallen med dödsbon inberäknade. Detta påverkades av att gården övergick till en köpare utanför släkten i upp till vart fjärde husbondeskifte. I Norra Savolax var jordbrukets villkor ofta hårda, vilket till en viss grad avspeglades i de jämförelsevis vanliga gårdsöverföringarna ut ur släkten.

Iisak Nousiainens familj fotograferad på Koivumäki gård i Sulkavanjärvi by i Pielavesi, Norra Savolax (1920). Varkaus museér.

De undersökta regionernas andelar ligger nära motsvarande siffror i Skåne, medan söner och svärsöner utgjorde över 80 procent av alla nya husbönder i Tavastland.³⁶ I Åbolands skärgård var andelen husbönder som representerade följande generation ännu större än i Tavastland.

36. Dribe & Lundh, 'Gender aspects of inheritance strategies', s. 301; Jutikkala, 'Suku ja talo', s. 51.

Likaså övergick endast en dryg tiondel av husbondeskaper till andra än söner, svärsöner eller döttrar i Småland i södra Sverige.³⁷

Husbondeskaper för den generation som följde den överlåtande husbonden var ungefär dubbelt så långa som i området i genomsnitt. Trots att det finns luckor i källmaterialet kan man beräkna att den följande generationens husbondskap genomsnittligt varade i mer än 25 år. Medeltalet växte speciellt i och med att korta husbondesperioder på några år var få. Den allmänna ökningen i husbondesperiodernas längd på Karelska näset och dess omnejd förklaras delvis av demografiska faktorer, eftersom 1700-talet präglades av återkommande kriser, från krigstider till hög mortalitet som förorsakades av sjukdomar. De kortvariga husbondeskaper har en stor vikt i medeltalet, eftersom till exempel nästan 30 procent av husbondeskaper under den studerade perioden i Haapakoski i Lappo varade i högst två år.³⁸

I Finland innebar gårdens överlåtande till följande generation oftast en kontinuitet i husbondskapet från far till (äldsta) son. Överförandet av husbondskapet till en svärson utgjorde en andel på ungefär fem procent i såväl Veckelax som i Idensalmi. Den ringa andelen förklaras framför allt av savolaxisk-karelsk arvspraxis, men även av kutymen att bröder samägde gårdar.³⁹ I södra Satakunda och södra Österbotten var det vanligare än i östliga Finland, Åbolands skärgård eller Tavastland att husbondskapet övergick till en svärson. Däremot var andelen endast något större än i Småland i Sverige, och lägre än i Skåne.⁴⁰

-
37. Beatrice Moring, 'Land, inheritance and the Finnish stem family', Antoinette Fauve-Chamoux & Emiko Ochiai (eds.), *The Stem Family in Eurasian Perspective. Revisiting House Societies, 17th–20th Centuries* (Bern 2009), s. 188; Persson, *Jorden, bonden och hans familj*, s. 270.
38. Tilaperimystietokanta (Veckelax: Onkamaa, Turkia; Lappo: Haapakoski); Yrjö Kaukiainen, 'Äsutus ja väestökehitys', Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen (toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika* (Keuruu 2013), s. 207–214; Antti Rähkä & Jyrki Paaskoski, 'Kruununtalonpoika ja porvari – maa ja elinkeinoelämä', Jyrki Paaskoski & Anu Talka (toim.), *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I* (Helsinki 2018), s. 558–560.
39. Se Jutikkala, 'Suku ja talo', s. 51; Moring, 'Men, women and property', s. 243; Voionmaa, *Suomen karjalaisen heimon historia*, s. 425; jfr Persson, *Jorden, bonden och hans familj*, s. 270; Dribe & Lundh, 'Gender aspects of inheritance strategies', s. 301.
40. Dribe & Lundh, 'Gender aspects of inheritance strategies', s. 301; Jutikkala, 'Suku ja talo', s. 51; Moring, 'Land, inheritance and the Finnish stem family', s. 188; Persson, *Jorden, bonden och hans familj*, s. 270.

I Loimijoki ökade svärsönernas andel bland husbönder under 1800-talet. På 1700-talet blev svärsonen husbonde i situationer då sonen inte kunde efterträda fadern eller då gården skiftades sonen och svärsonen emellan. Under det följande seklet ökade fallen och de blev mångsidi-
gare. Då förvaltade arvlåtaren till och med flera gårdar, vilket innebar att fast egendom kunde utdelas till flera arvingar. I Lappo blev svär-
söner oftast husbönder då det tidigare husbondeparet inte hade några levande söner eller då dessa var för unga för att ta över gården. Vi har upptäckt endast tre fall i Haapakoski där husbondskapet övergick till en svärson trots att en jämnårig son bodde vid gården vid tidpunkten för generationsväxlingen. Det är omöjligt att avgöra varför sönerna inte blev husbönder i dessa fall. Även klyvningar, vilka ökade kraftigt i antal under 1800-talet, innebar att svärsöner oftare blev husbönder, eftersom flera gårdar klövs just son och svärson emellan. Detta för-
farande avspeglade den besuttna befolkningens önskan att lämna fast egendom till så många barn som möjligt.⁴¹

Tabell 2. Släktskapsrelationen mellan husbönder av följande generation och den avträdande husbonden i forskningsregionerna cirka 1700–1900⁴²

	Veckelax (n=315)	Loimijoki (n=213)	Idensalmi (n=160)	Lappo (n=395)
Son / styvson	38 % (n=119)	38 % (n=80)	27 % (n=44)	36 % (n=144)
Svärson (dotter)	6 % (n=18)	11 % (n=24)	6 % (n=9)	10 % (n=37)
Svärdotter	1 % (n=2)	1 % (n=2)	–	–
Brorson	1 % (n=3)	0 % (n=1)	1 % (n=1)	1 % (n=4)
Brorsdotter	–	–	–	0 % (n=1)
Sonson	1 % (n=2)	–	–	–
Dotterson	–	0 % (n=1)	–	–
SAMMANLAGT ≈	46 % (n=144)	51 % (n=108)	34 % (n=54)	47 % (n=186)

Se anmärkning till tabell 1.

-
41. Tilaperimystietokanta (Loimijoki: Isoperä, Vännilä; Lappo: Haapakoski); Talvitie, 'Maatilojen sukupolvenvaihdokset Haapakosken kylässä', s. 165–166; angående Satakunda, se Laine, 'Halkomatta paras', s. 134–142.
42. Tilaperimystietokanta (Veckelax: Onkamaa, Turkia; Loimijoki: Isoperä, Vännilä; Idensalmi: Sukeva; Lappo: Haapakoski). Tabellens procentandelar har avrundats till hela tal.

Husbondeskiften i Gamla Finland och Viborgs län kan inte undersökas utan att beakta de återkommande hemmansklyvningarna. Samma observation gäller delvis södra Österbotten, eftersom antalet gårdar ökade kraftigt under 1800-talet till exempel i Haapakoski i Lappo. I Onkamaa i Veckelax uppkom 13 och i Turkia by åtta nya gårdar under åren 1735–1818. Under perioden 1819–1905 uppkom däremot 40 nya gårdar i Onkamaa by och 41 i Turkia. Klyvningar var helhetsmässigt sett mycket vanliga i hela Veckelax från och med mitten av 1800-talet.⁴³

Liksom i byarna i Veckelax ökade antalet gårdar i Haapakoski i Lappo kraftigt, eftersom antalet gårdar vid slutet av 1700-talet (29) mer än fördubblades till mitten av 1800-talet (62). Under det följande halvseklet nästan fördubblades antalet igen, till 119 gårdar. Gårdsdelarnas blivande husbönder dyker ställvis upp i mantalslängderna som medåboar redan innan klyvningen. Motsvarande förfarande var brukligt även i det östligare Finland. Detta tyder på att klyvningen var överenskommen redan innan husbondeskiftet.⁴⁴ Medåbosystemet, som blev vanligare i Lappo efter 1800-talets mitt, påminner mycket om bolagsmannasystemet i Viborgska Karelen och delägarsystemet i Övre Savolax.

Mer än hälften av hemmansklyvningarna i byarna Onkamaa och Turkia skedde antingen i samband med en generationsväxling eller senast tre år efteråt. Samtidigt som den så kallade stamgården överfördes eller hade överförts från far till son, avsöndrades en del av gården till andra arvingar. Det fanns även undantag i korrelationen mellan klyvningar och överföringar från far till son. Detta visar till exempel husbondeskiftet mellan änkan Maria Eriksdotter, som åren 1843–1870 förvaltade en gård som avsöndrades från Lahti jordeboksgård i Onkamaa, och dennes svärdotter Anna Jacobsdotter, som också blivit änka. Då Anna mottog husbondskapet för de kommande elva åren klövs samtidigt hälften av gården till hennes avlidne mans 60-åriga bror. Annas efterträdare som husbonde i början av 1880-talet blev hennes son, som precis hade fyllt 40 år.⁴⁵

Generationsväxlingarna vid gårdar i Viborgska Karelen präglades också av klyvningar som följde generationsväxlingarna med flera års förskjutning. I dessa fall hade gårdsinnehavet vanligen övergått till

43. Tilaperimystietokanta (Veckelax: Onkamaa, Turkia; Lappo: Haapakoski).

44. Tilaperimystietokanta (Lappo: Haapakoski).

45. Tilaperimystietokanta (Veckelax: Onkamaa).

Byggnader tillhörande Yli-Karhu gård i Haapakoski by. Fotografiet är taget senast i början av 1930-talet. Publicerad i boken Suomen maatilat. Tietokirja maamme keskikokoisista ja suurista mautiloista. V osa. Oulun ja Vaasan läänit (1933). Museiverket.

den avträdande husbondens son, som ofta skötte husbondskapet i ungefär tio år innan gården klövs. Detta var fallet till exempel vid gården Puhakka i Onkamaa, där Jonas Mattsson var husbonde 1860–1893 och varav häften avsköts till hans bror Carl Mattsson 1872. Brodern Carl, som hade familj, hade varit gammal nog att bli husbonde redan tidigare, eftersom han var 44 år gammal då han fick en egen gård. Motsvarande tillvägagångssätt var bekant redan på 1700-talet, eftersom till exempel Lahti gård där Karl Hindriksson var husbonde blev ett bolagsmannahushåll under hans brors ledning efter nio års husbondskap.⁴⁶

Eino Jutikkala har noterat motsvarande praxis i Sääksmäki socken, där den yngre brodern ofta stannade kvar vid sin hemgård som ogift i några år efter en generationsväxling.⁴⁷ Denna praxis som inte undersökts

46. Tilaperimystietokanta (Veckelax: Onkamaa).

47. Jutikkala, 'Suku ja talo', s. 52.

närmare kunde ha att göra med att han hjälpte den äldre brodern på gården, till exempel för att utöka gårdens åkerareal innan en uppdelning eller som förberedelse för husbondskap på egen gård. Å andra sidan måste det konstateras att broderns hälft av gården i vissa fall nedtecknades i mantalslängden först då gårdens klyvningsarrangemang hade slutförts. Tolkningen finner stöd i att mantalslängden inte är en särskilt tillförlitlig källa för arrangemang inom familjer.

På grund av det nybygge som präglade byn Sukeva i Övre Savolax var det – liksom i det övriga östliga Finland – fram till slutet av 1800-talet typiskt att ett eller flera barn med sina familjer bodde kvar på gården med föräldrarna. Då familjestorleken närmade sig tjugo personer var det vanligt att en del av hushållen flyttade ut till separata gårdar. Enligt 1795 års mantalslängd bodde sammanlagt tjugo personer på Komula gård i Sukeva. Då husbonden Johan Johansson Komulainen dog 1791 hade husbondskapet vid gården övergått till änkan Kristiina Huttunens folk. Efter Kristiinans död blev svågern Elias Johansson Komulainen husbonde på gården. I samband med husbondeskiftet och storskiftet bildades gården Piikamäki för ankans son Johan Johansson Komulainen. Piikamäki delades ytterligare i början av 1860-talet mellan två kusiner, denna gång i två gårdar på nästan tio personer var.⁴⁸

I Sukeva liksom i det övriga Övre Savolax var det fram till slutet av 1800-talet vanligt att gårdar delades bröder eller andra nära släktingar emellan utan myndigheternas ingripande.⁴⁹ I mantalslängderna framstod gårdar som bildats ”på eget bevåg” som självständiga hushåll, av vilka endast vissa hade tilldelats mantalsdelar. Även delägare kunde inneha egna gårdar. Att identifiera nya gårdar som tillkommit på detta sätt och tidsbestämma startpunkten för deras bosättande är endast delvis möjligt, till exempel med hjälp av ortsnamn som nedtecknats i skrifteböcker och sockenkartor från 1750- och 1840-talen.

Husbönder inom samma generation

Ungefär en tredjedel av husbondeskiftena i forskningsregionerna skedde inom samma generation (änka, ankans nya make, bror, hustru, man)

48. Tilaperimystietokanta (Idensalmi: Sukeva); även Jaana Luttinen, 'Linnansalmen Haloset. Sukutilan omistajanvaihdokset perheyhteisön taitekohtina', *Genos* 93 (2022:3).

49. Wirilander, *Savon historia* III, s. 217–222.

med hänsyn till den avträdande och den övertagande husbonden (se Tabell 1). Den vanligaste typen av husbondeskifte inom samma generation innebar en överföring från en död husbonde till dennes änkehustru. Gårdar som övergått till änkehustrurs husbondskap har i tidigare forskning framför allt betraktats som tillfälliga lösningar. Änkornas vanligaste handlingsmönster har ansetts vara gårdens drivande på egen hand tills någon av barnen övertog husbondskapet, eller att änkan gifte om sig. I Sääksmäki övergick nästan vart tionde husbondskap under åren 1727–1809 till änkans nya man. I Åbolands skärgård var motsvarande andel vid sekelskiftet 1700–1800 till och med över en sjiättedel.⁵⁰

I Veckelax skedde ungefär hälften av husbondeskiftena inom samma generation inom ett äktenskap då hustrun blivit änka. Änkornas husbondesperioder i byn kan indelas i två grupper. Den första består av övergångsperioder på några år och den andra av betydligt långa husbondesperioder på 10–30 år. I Sverige var längden på änkornas husbondesperioder i allmänhet kring fem år. I forskningsregionerna i Viborgska Karelen gifte änkor om sig endast i tre fall. Även i dessa fall hann änkan driva gården längre än den obligatoriska sorgetiden på ett år. I Veckelax avsöndrades gårdar till änkor med den uppenbara förväntningen att änkans son under de närmaste åren skulle överta ansvaret för husbondskapet på gården. I Sukeva i Övre Savolax utgjorde husbondskap som övergick till änkor likaså nästan hälften av husbondeskiftena inom samma generation. Av de husbönder som tillträtt som änkor drev en fjärdedel sina gårdar i mindre än två år. Däremot utgjorde änkor som ledde sina hushåll som änkor i över tio år en andel på nästan 30 procent.⁵¹

50. Christine Fertig, Volker Lünemann & Georg Fertig, 'Inheritance, succession, and familial transfer in rural Westphalia, 1800–1900', *The History of the Family* 10 (2005:3); Jutikkala, 'Suku ja talo', s. 51; Beatrice Moring, 'Widowhood options and strategies in preindustrial northern Europe', *The History of the Family* 7 (2002:1), s. 86–87; Moring, 'Men, women and property', s. 243; Perlestam, *Den rotfaste bonden*, s. 169; Pyllkkänen, *Puoli vuodetta*, s. 314–315; jfr Dribe & Lundh, 'Gender aspects of inheritance strategies', s. 301–302. Se även uppsatsen 'Husbondeänklingar på den finländska landsbygden under 1700- och 1800-talen' i föreliggande nummer av HTF.

51. Tilaperimystietokanta (Veckelax: Onkamaa, Turkia); Dribe & Lundh, 'Gender aspects of inheritance strategies', s. 301; Perlestam, *Den rotfaste bonden*, s. 169.

I sydvästra Finland sammanhängde husbondeskiften inom samma generation nästan alltid med husbondens död och följderna därav. Husbondskapet övergick då oftast till änkan, vilket ledde till att husbondskapet övergick till änkans nya make. Det var sällsynt att änkans nya make nedtecknades som gårdsinnehavare genast efter den avlidne husbonden, eftersom den föreskrivna ettåriga sorgetiden efterlevdes nästan utan undantag. Studiens kvantitativa material innehåller inte änkoras sorgetidshusbondskap för byarna i Loimijoki (14 stycken) i de fall då dessa avslutades genom ingående av nytt äktenskap. Likaså har sorgetidshusbondskapen för änkor i Haapakoski i Lappo (25 stycken) lämnats utanför den kvantitativa undersökningen. Husbondeskiften till män i västliga Finland förklaras just med omgiften av änkor som drivit gårdar under en längre tid och med överförandet av husbondskapet till den nya maken.

Änkornas husbondskap i Loimijoki var huvudsakligen korta, även om man utelämnar de sorgetidshusbondskap som ledde till ett nytt äktenskap. Över hälften (17 fall) av änkoras perioder som husbonde var kortare än fem år. Undantag bland änkor var Eva Lisa Mattsdotter Soina, som drev en gård i 26 år, och Greta Mattsdotter Holkeri, som var husbonde i 20 år. Båge kom från byn Isoperä. Omgifte var en allmänt accepterad och förväntad lösning i synnerhet för en ung besutten änka, och änkor som förvaltade en gård hade inga problem med att hitta en ny make. Nya äktenskap ingicks också efter änkeperioder som varade längre än sorgetiden, och i sådana fall det inte heller i Satakunda ovanligt att husbondskapet överfördes till maken. Gällande änkor och med utgångspunkt med läget i södra Österbotten fanns den största skillnaden i husbondskapens längd mellan Loimijoki och Lappo. I Haapakoski fanns ett tiotal fall under den undersökta perioden där änkan var gårdsinnehavare i över tio år. Av dessa änkor var två husbönder i mer än trettio år. Änkornas andel av husbönderna var i stort sett densamma på alla håll i Finland. Enligt tidigare forskning var änkoras andel av husbönderna större i östliga än i västliga Finland.⁵²

52. Tilaperimystietokanta (Loimijoki: Isoperä, Vännilä; Lappo: Haapakoski); Moring, 'Widowhood options and strategies', s. 89–91; Moring, 'Men, women and property' s. 248–249.

Tabell 3. Släktskapsrelationen mellan husbönder av samma generation och den avträdande husbonden i forskningsregionerna cirka 1700–1900⁵³

	Veckelax (n=315)	Loimijoki (n=213)	Idensalmi (n=160)	Lappo (n=395)
Änka	16 % (n=50)	15 % (n=32)	15 % (n=24)	12 % (n=48)
Änkans nya make	1 % (n=3)	8 % (n=17)	1 % (n=2)	8 % (n=30)
Bror	9 % (n=29)	1 % (n=3)	7 % (n=11)	3 % (n=12)
Syster	–	1 % (n=1)	–	–
Hustru	3 % (n=11)	1 % (n=3)	9 % (n=14)	–
Man	–	5 % (n=10)	–	0 % (n=1)
Svärbror / svärsyster	1 % (n=2)	1 % (n=2)	0 % (n=1)	1 % (n=5)
Förmyndare	–	–	–	1 % (n=2)
SAMMANLAGT ≈	30 % (n=95)	32 % (n=68)	32 % (n=52)	25 % (n=98)

Se anmärkning till tabell 1.

Enligt Elina Waris, som har studerat familjeinrättningen i Ruokolax under tidsperioden 1750–1850, övergick husbondskapet inom den östfinska brödrfamiljen oftast till den äldsta brodern vid husbondens död. Under Waris forskningsperiod utgjorde brödrfamiljerna ungefär en fjärdedel av familjerna i Ruokolax.⁵⁴ Definitionen av brödrfamiljen och dess normativt-juridiska betydelse, samt övergången av husbondskapet från en bror till en annan inom brödrfamiljen, är dock inte entydigt ur gårdsinnehavets perspektiv.

Gårdsinnehavets övergång bröder emellan syns i Veckelax speciellt som relativt korta övergångsperioder mellan generationsväxlingar. Då bröder i vissa fall följde på varandra i flera omgångar förlängdes husbondskapet inom samma generation upp till flera årtionden. Överlåtandet av husbondskapet till en broder i ung ålder vid mitten av 1800-talet ledde å sin sida till ett husbondskap som varade i nästan 40 år på Lahti gård i Onkamaa. Husböndernas medelålder var

53. Tilaperimystietokanta (Veckelax: Onkamaa, Turkia; Loimijoki: Isoperä, Vännilä; Idensalmi: Sukeva; Lappo: Haapakoski). Tabellens procentandelar har avrundats till hela tal.

54. Waris, *Yksissä leivissä*, s. 43–45, 47–48, 51; Voionmaa, *Suomen karjalaisen heimon historia*, s. 421–423.

hög i Viborgs län, exempelvis i Vederlax var den 53 år vid mitten av 1800-talet.⁵⁵ Den höga medelåldern förklarar delvis brödernas kortvariga husbondskap.

I Loimijoki var det ovanligt att husbondskapet överfördes syskon emellan. I ett fall blev den äldsta brodern husbonde vid sin hustrus hemgård och överlät sin egen hemgård till sina yngre bröder. Vid Mattila gård i Vännilä överlät den avträdande husbonden ansvaret för gården till sin äldsta son Henrik 1801. Då Henrik dog ogift i september 1804 lät hans far göra upp ett dokument där det stipulerades att gården efter hans död skulle övergå till Henriks syster Valborg. På detta sätt övergick husbondskapet undantagsvis till den då ännu ogifta Valborg, trots att föräldrarna ännu bodde på gården. Då Valborg gifte sig på sommaren 1805 blev hennes man den nya husbonden vid Mattila.⁵⁶

Utgående från lagfartsprotokoll som uppgjorts efter skatteköpen var merparten av gårdarna samägda av bröder i Veckelax under 1800-talets andra. Till exempel vid hösttinget i Veckelax år 1867, i samband med uppbudet för Lahti gård i Onkamaa by, presenterades ett gåvobrev som den avträdande husbonden hade upprättat till förmån för sina tre söner. I det hade det vid sidan om sytningsavtalet stipulerats att gården inte fick delas upp under det till sytning övergångna husbondeparets livstid ("[...] så även hållas i ett bo och bröd under vår livstid").⁵⁷ Trots att gården enligt den officiella definitionen endast kunde ägas av en person efter skatteköpet var motsvarande principiellt "samägande" av gårdar vanligt i Viborgska Karelen redan på 1700-talet och i början av 1800-talet. Observationen understöds av att husbondskiften bröder emellan i Veckelax koncentrerades till 1700-talet. I och med livslängdens allmänna förlängning minskade antalet brödraskiften oundvikligen under 1800-talets lopp. Å andra sidan blev sytningssystemet vanligare och brödraskiften färre på grund av att skatteköpen institutionaliserade det karelska pensions-

55. Beatrice Moring, 'Land, labour and love. Household arrangements in nineteenth century Eastern Finland. Cultural heritage or socio-economic structure?', *The History of the Family* 4 (1999:2), s. 176–177; Waris, *Yksissä leivissä*, s. 50, 110.

56. Tilaperimystietokanta (Loimijoki: Isoperä, Vännilä); Tyrvis härads arkiv, Cb 5, Vintertinget i Tyrvis härad 28.3.1810, Uppbud §14 s. 221–224, RA, Åbo.

57. "[...] niinmyös pysymän yhdessä pesässä ja leivässä meidän elinaikamme". Kymmene domsaga, renoverade domböcker, KO b:12 Protokoll över anmälningsärenden (31.10.1867), RA.

systemet som tidigare grundat sig på den personliga relationen och överfördes från en generation till följande.⁵⁸

Det var vanligt att hustrun i det östliga Finland och särskilt i Övre Savolax antecknades som husbonde medan den avträdande husbonden ännu levde. I Veckelax förklarades detta av allt att döma med den tidigare husbondens ”för höga ålder”. I inget av fallen har till exempel anmärkningen ”gaml.” (gammal) eller ”bräckl.” (bräcklig) antecknats vid den avträdande husbonden innan husbondeskiftet. I andra fall förekommer dessa kommentarer tidvis, både gällande husbönder och andra människor. I Övre Savolax har tidigare husbönder i sådana fall typiskt statistikförts antingen som över 64-åriga eller icke arbetsföra.

Utifrån mantalslängderna kan man konstatera att det inte var omöjligt att driva en gård trots olika åkommor.⁵⁹ Till exempel leddes Puhakka gård i Onkamaa vid mitten av 1870-talet först av en blind änka, som sedan efterträddes av en skröplig son. Däremot överlät husbonden Johan Kauppinen vid Uudistalo gård i Sukeva husbondskapet år 1816, tydligen på grund av sin oförmåga att arbeta. Hustrun Elisa Kauppinen ledde gården fram till sin död, efter vilket Johan Kauppinen trots sina åkommor återgick till husbondskapet för sina sista levnadsår.⁶⁰ I Veckelax koncentrerades nedtecknandet av hustrur som husbönder under 1700-talet i ännu större grad än brödraskiften. En hustruledd gård var dock inte helt otypisk ens under slutet av 1800-talet. I Veckelax var hustrurnas husbondeperioder som längst endast fem år långa. I Övre Savolax antecknades hustrur som husbönder under hela 1700–1800-talen. Mer än hälften (53 %) av hustrurnas husbondskap varade 2–10 år och ungefär en sjättedel varade i över tio år.⁶¹

I sydvästra Finland antecknades hustrun på 1700-talet i vissa fall som husbonde för ett eller två år under makens husbondskap. Dessa fall har inte beaktats som egentliga husbondeskiften i den kvantitativa analysen. I Haapakoski i Lappo överfördes husbondskapet inte till en hustru en enda gång. I Loimijoki var det å sin sida sällsynt att ansvaret överläts till hustrun permanent. I ett fall kan överföringen eventuellt

58. Om pensionssystemet i Karelen, se Voionmaa, *Suomen karjalaisen heimon historia*, s. 373–377.

59. Se Perlestam, *Den rotfaste bonden*, s. 138–139.

60. Tilaperimystietokanta (Idensalmi: Sukeva).

61. Tilaperimystietokanta (Idensalmi: Sukeva; Veckelax: Onkamaa, Turkia).

sammankopplas med makens annalkande död, men i två fall går det inte att finna någon uppenbar orsak till husbondeskiftet. Sonen vid Hunnas gård i Vännilä, Anders Thomasson, hann vara husbonde vid gården i tre år innan hans hustru Brita Michelsdotter antecknades som husbonde 1790. Brita ledde gården först i 16 år medan hennes make levde och efter det ännu i 18 år som änka. Anders Thomasson sökte själv lagfart på gården 1804, vilket innebär att han inte var under förmyndarskap.⁶² Däremot förestods gården vid storskiftet 1795 av Brita Michelsdotter.⁶³

Andra arrangemang inom släkten och husbondskap utanför släkten

Sett ur ett makroperspektiv var överförandet av en gård till en annan arvinge än den äldsta sonen alltid ett undantag i Finland och Sverige under 1700–1800-talen, trots att varje husbondeskifte i princip var unikt och beroende av de rådande omständigheterna. De öst-västliga skillnaderna i Finland konkretiseras tydligast i situationer där husbondskapet antingen övergick till ett dödsbo eller till en person eller aktör utanför den närmaste släkten.

I undersökningsområdet Veckelax överläts mer än 40 gårdar till dödsbon under perioden 1855–1905. Av de husbönder som förvaltade gårdar efter dödsbon representerade över 90 procent en ny generation i relation till den tidigare husbonden (oftast en son). Över två tredjedelar av dödsbona förekommer efter förnyandet av ärvdabalken (1878), vilket antyder att söners och döttrars numera lika arvslotter gjorde det svårare att lösa ut andra arvingar vid gården.⁶⁴ Det kunde också vara fråga om en ovilja att köpa ut små gårdar, eftersom till exempel Yläjääski gård i Turkia förvaltades av ett dödsbo i två årtionden trots att endast en son med sin familj fanns i huset. Av 27 dödsbon i byn Turkia förvaltade mer än en tredjedel gården i fråga i över tio år, medan endast tre gårdar i byn Onkamaa kontrollerades av dödsbon i över ett årtionde. Tilli gård i Onkamaa representerar en ytterlighet i och med att dödsboet förvaltade den i över tre årtionden. I den finska forskningen har gårdar som förvaltats av dödsbon inte uppmärksam-

62. Tyrvis härads arkiv, Cb:3 Protokoll för anmälningsärenden i Tyrvis härad, Vintertinget i Tyrvis härad 28.3.1804, §13 s. 604–607, RA, Åbo.

63. Storskiftesprotokoll 27.4.1795, Alastaro 3, Lantmäteriverkets arkiv, Jyväskylä; Tilaperimystietokanta (Loimijoki: Vännilä).

64. Jfr Holmlund, *Jorden vi ärvde*, s. 131.

mats, medan de i den svenska forskningen främst har setts som korta övergångsperioder mellan husbönder.⁶⁵

I det västliga Finland var dödsbonas förvaltningsperioder tidsmässigt korta och få till antalet. Enligt lagfarts- och inteckningshandlingar hade handlingarna för husbondeskiftet åtminstone i två fall gjorts upp redan innan gårdsinnehavarens död.⁶⁶ Under den undersökta perioden i Övre Savolax antecknades den avlidne husbondens arvingar åtta gånger som husbönder, och i sju fall var det den ännu levande husbondens ”folk”. Den senare benämningen användes närmast då änkan eller änkan som var husbonde var oförmögen att arbeta eller för gammal för att leda hushållet ensam. Längden på dödsboets eller husfolkets delade husbondskap varierade, men med undantag för tre fall var längden över två år. I sex fall av femton förvaltade dödsboet eller husfolket gården i över tio år.

Tabell 4. Andra arrangemang inom släkten och husbondskap utanför släkten i forskningsregionerna cirka 1700–1900⁶⁷

	Veckelax (n=315)	Loimijoki (n=213)	Idensalmi (n=160)	Lappo (n=395)
Dödsbo, ”folk”	14 % (n=44)	2 % (n=5)	10 % (n=15)	2 % (n=9)
Annan släkting (mor, svärmor, svärfar)	1 % (n=3)	1 % (n=2)	–	2 % (n=6)
Utomstående köpare / förvaltare	6 % (n=20)	13 % (n=27)	24 % (n=39)	14 % (n=57)
SAMMANLAGT ≈	21 % (n=67)	16 % (n=34)	34 % (n=54)	18 % (n=72)

Se anmärkning till tabell 1.

Övriga släktingar som husbönder vid gårdar var ett undantag. I Veckelax utgjordes denna grupp av två mödrar och en svärmor. Deras tillträdande som husbönder innebar att gårdsinnehavet ”backade” i generations-

65. Rosén, *Himlajord och handelsvara*, s. 186–189. I förteckningen över gårdsinnehavare för Nastola förekommer dödsbon sporadiskt under hela 1800-talet. I den motsvarande förteckningen för Valkeala, som sträcker sig till 1860, dyker dödsbon upp mot den undersökta periodens slut. Mäkelä, *Nastolan historia*; Piilahti, ’Valkealan talonhaltijat 1543–1860’.
66. Vintertinget i Övre Satakunda nedredels härad 9.2.1844, KO b:9, s. 42–43, Häradsrätternas renoverade domböcker, RA, Helsingfors; Hösttinget i Övre Satakunda nedredels härad 23.11.1815, KO a:31, f. 1396v–1397v, Häradsrätternas renoverade domböcker, RA, Helsingfors.
67. Tilaperimystietokanta (Veckelax: Onkamaa, Turkia; Loimijoki: Isoperä, Vännilä; Idensalmi: Sukeva; Lappo: Haapakoski). Tabellens procentandelar har avrundats till hela tal.

kedjan. Som kortast var det fråga om en innehavsperiod på sju år. I byn Onkamaa efterträdde Margaretha Eriksdotter sin son som husbonde vid gården Lahti och förblev husbonde i nästan två årtionden under 1800-talets andra hälft. Orsaken till husbondeskiftet är oklart, eftersom den avträdande sonen – som var nästan 40 år gammal – fortsatte att bo i huset med sin hustru och deras tre barn efter att den 60-åriga Margaretha blivit gårdshuvud. Likaså återgick husbondskapet vid Latvateikari gård i Haapakoski i Lappo från svärson till svärfar utan uppenbar anledning.⁶⁸

Från och med 1800-talets slut började husbondskap utanför släkten och gårdsägande bli mer allmänt även över bygränserna, vilket exempelvis framkommer av ett fall där en gårdsägare i Paijärvi by i Veckelax köpte upp en tolfteedel av Tilli jordeboksgård i byn Onkamaa vid en tvångsauktion.⁶⁹ Överförandet av husbondskapet utanför

Teckning av Severin Falkman, Bondvärdar i Ruokolax (nya stilen) – Talon-isäntiä Ruokolahdella (uutta kuosia). Publicerad i boken I Östra Finland. En vecka på Siitola gästgifweri (1885). Museiverket.

68. Tilaperimystietokanta (Lappo: Haapakoski; Veckelax: Onkamaa).

69. Kymmene domsaga, renoverade domböcker, KO b:17 Protokoll över anmälningsärenden (§ 10, 4.4.1888), RA.

slakten innebar huvudsakligen att gården övergick till en främmande husbonde som redan ägde jord eller till ett skogsbolag. I ett nationellt perspektiv handlade det i Finland om den ”försvinnande agrarandan” som fick mycket uppmärksamhet vid sekelskiftet 1900. Enligt denna uppfattning ”utsattes” bönderna för marknadskrafterna, vilket ansågs leda till att gårdar såldes utanför slakten. För det västliga Finlands del skiljer sig uppfattningarna åt något angående gårdsköpens ökande vanlighet. Skogsbolagens snabbt ökande anskaffning av jordegendom i det östliga Finland ansågs vara speciellt oroväckande.⁷⁰

I Veckelax är andelen köpare och innehavare utanför slakten liten jämfört med övriga Finland. Även om jordegendomen i Veckelax i ökande grad övergick i utomståendes ägo mot 1800-talets slut, blir den dold i den kvantitativa analysen. Orsaken till detta ligger i att övergången av ägandet till utomstående skedde genom klyvning av redan existerande gårdar och att husbondeskiften sällan hann genomföras vid de nya andelarna. I byn Turkia avsöndrades vid sekelskiftet 1900 till exempel andelar av gårdar till en köpman och till en vicheäradshövding.⁷¹

I Loimijoki, liksom i övriga sydvästra Finland, var det vanligt att samma husbonde brukade flera gårdar. Denna typ av situation uppkom oftast som ett resultat av handel eller då två personer som bägge förvaltade en gård ingick äktenskap. Även en generationsväxling kunde skapa en samodlingsituation och i två fall inlemmade ett rusthåll sitt augment i sin odling, tydligen på grund av svårigheter med skattebetalning. Dessa husbondeskiften har redan behandlats ovan som det de i själva verket var, det vill säga överlåtanden av husbondeskap till make eller maka, son, svärson eller utomstående.

Tidsmässigt koncentrerades överlåtandena till utomstående i Loimijoki till efterdyningarna av stora ofreden under början av 1700-talet och till slutet av 1800-talet. Under en hundraårsperiod från mitten av 1700-talet till mitten av 1800-talet har vi hittat endast fyra husbondeskiften till utomstående. I Sääksmäki i Tavastland utgjorde överlåtanden av husbondskapet till någon utanför den nära slakten ungefär en femtedel

70. Matti Peltonen, 'Uudet kaupallistumisen muodot', Matti Peltonen (toim.), *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika. 1870-luvulta 1950-luvulle* (Helsinki 2004), s. 126–127, 133; Teppo Vihola, 'Pärjääkö pienviljelys', Matti Peltonen (toim.), *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika. 1870-luvulta 1950-luvulle* (Helsinki 2004), s. 143–147.

71. Tilaperimystietokanta (Veckelax: Turkia).

av husbondeskiftena under åren 1727–1809. Eino Jutikkala konstaterar dock att denna grupp omfattar individer vars möjliga släktskapsband inte kan utredas utan mer ingående forskning.⁷²

I Lappo var det mycket ovanligt att gårdar såldes till utomstående under 1700-talet. Gårdar började övergå i utomstående ägo i jämn takt från och med sekelskiftet 1800 och antalet sådana fall ökade markant under från 1820- till 1840-talet. I Haapakoski var det typiskt att vissa gårdar såldes utanför slakten upprepade gånger, vilket tyder på en långvarig misskötsel av gården. Med stor sannolikhet låg skuldsatt-
het, som var en följd av allvarliga nödår, bakom försäljningarna, men även de allt vanligare klyvningarna kunde leda till att en del av hemmansdelarna helt enkelt var för små för att klara dåliga skördeår. Främmande köpare kom huvudsakligen från grannbyar eller närliggande socknar. Bland köparna finns utöver besuttna även några torpare och lägre tjänstemän.⁷³

I Sukeva i Övre Savolax övergick nästan en fjärdedel av gårdarna till personer utanför slakten under 1700- och 1800-talen. Detta speglar lantbrukets utmaningar och i bredare bemärkelse även effekterna av områdets avlägsna läge. I det östliga Finland var virkesföretagens snabbt ökande jorduppköp en betydande faktor i slutet av 1800-talet. I Savolax låg tyngdpunkten för bolagens ägor i just Övre Savolax. År 1901 ägdes redan ungefär en sjättedel av Idensalmi sockens areal av skogsindustri-företag.⁷⁴ Utgående från mantalslängder var den första bolagsägda gården i Sukeva Pihlajamäki, som Aktiebolaget W. Gutzeit Ab köpte av gårdsägaren Johan Johansson Mulari år 1901. I Pihlajamäki ingick stora skogsområden vid Savolax norra gräns. Sakföraren Chr. Holmstén skaffade å sin sida Pietilä gård med ett kontrakt daterat juli 1905.⁷⁵

Sett i tid koncentreras undantagsarrangemangen vid husbondeskiften vid gårdar runt om i Finland till 1800-talets slut och till början av följande sekel. Traditionell praxis gällande husbondeskiften genom-

72. Tilaperimystietokanta (Loimijoki: Isoperä, Vännilä); Jutikkala, 'Suku ja talo', s. 51.

73. Tilaperimystietokanta (Lappo: Haapakoski).

74. Heikki Kupiainen, *Savotta-Suomen synty, kukoistus ja hajoaminen. Talonpoikaisen maanomistuksen muutos ja elinkeinot Savossa ja Pohjois-Karjalassa 1850–2000*, Joensuu yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 79 (Joensuu 2007); Hannele Wirilander, *Savon historia IV. Uudistuksiin heräävä Savo 1870–1918* (Kuopio 2009), s. 174–178; Jouni Yrjänä, *Metsäpirulainen. Liikemies Erik Johan Längman (1799–1863) talousjärjestelmän murroksessa* (Helsinki 2009).

75. Tilaperimystietokanta (Idensalmi: Sukeva).

gick en stark förändring. Till exempel vid Yläjääsäski jordeboksgård i byn Turkia i Veckelax, som hade delats i åtta delar, förvaltades fem av gårdarna av ett dödsbo, två av en änka och endast en leddes på ”traditionellt” sätt av en husbonde med familj. Samtidigt avsöndrades delar av den redan flera gånger kluvna jordeboksgården Yläturkia till en fabrikör och till en vicehäradshövding som redan tidigare hade införskaffat jord i byn.⁷⁶

Far och son – öst och väst

I studien har vi redogjort för hur och varför husbondeskiften vid gårdar skilde sig från varandra på olika håll i Finland cirka 1700–1900. Samtidigt har vi fäst uppmärksamhet vid de bakomliggande faktorerna i husbondeskiftena och i verkliga generationsväxlingar (där den avträdande och den tillträdande husbonden representerat olika generationer). I den finländska historieskrivningen har Finland under 1700–1800-talen delvis befogat skildrats som präglad av en öst–västlig tudelning som tog sig uttryck såväl socialt-samhälleligt och i fråga om närings- och familjestrukturer. Forskning om husbondeskiften har dock varit mycket ovanlig i Finland, och husbondeskiftenas regionala egenheter har inte uppmärksamats. De undersökta regionerna framstår i kvantitativt belysning som förbluffande likadana i denna studie, eftersom de relativa andelarna av såväl husbondeskiften mellan och inom generationer som andra arrangemang inom slakten huvudsakligen ligger nära varandra. En kvalitativ analys av forskningsmaterialet visar dock att ”helheterna” består av olika delar.

På basis av relationen mellan den avträdande och tillträdande husbonden övergick husbondskapet till följande generation i ungefär hälften av alla fall i Karelen, Satakunda och Österbotten. I Övre Savolax förblev andelen drygt 10 procentenheter lägre. Husbondeskiften inom samma generation utgjorde ungefär en tredjedel av alla husbondeskiften runt om i Finland. Den relativa andelen av andra arrangemang inom slakten och husbondskap utanför slakten var däremot drygt 10 procent större i Övre Savolax än i det övriga Finland.

Oftast innebar en generationsväxling i husbondeskiftet att gårdsinnehavet övergick från far till son. Övre Savolax undantaget bildar dessa fall nästan 40 procent av alla husbondeskiften i den här studien.

76. Tilaperimystietokanta (Veckelax: Turkia).

Överlåtandet av husbondskapet till en svärson betonades i Satakunda och i södra Österbotten, där detta et var ungefär dubbelt vanligare än i det östliga Finland. Orsaken var framför allt skillnaderna i döttrarnas ställning gällande arvspraxis på olika håll i Finland.

Den relativa andelen av husbondskiften inom en generation var likriktad i Finland under 1700- och 1800-talen. En noggrannare analys av andelarna avslöjar dock regionala skillnader, eftersom andelen änkers nya makar bland husbönderna i Satakunda och södra Österbotten var nästan tiofaldig jämfört med det östligare Finland. Detta förklaras av att änkor i det östliga Finland sällan gifte om sig. Det östligare Finland präglades å sin sida av husbondskiften bröder emellan, vilkas andel av alla husbondskiften i Viborgska Karelen steg till nästan tio procent. Brödraskiftenas tyngdpunkt ligger på 1700-talet, även om de inte heller var helt ovanliga under 1800-talet. Likaså var hustrurnas andel i gårdens ledning ett fenomen som starkt kopplas till det östliga Finland och särskilt Savolax.

I gruppen för andra arrangemang inom släkten och husbondskap utanför släkten spelade dödsbon en betydande roll i Viborgska Karelen under 1800-talets andra hälft. Förändringen av ärvdabalken i Finland i slutet på 1870-talet kan ses som en förklarande faktor för detta, eftersom den gjorde syskonens arvslotter lika stora oberoende av kön. För att fastställa sambandet mellan den juridiska förändringen och dess påverkan på den östfinländska arvspraxisen krävs dock ytterligare forskning. Betydelsen av gårdsinnehavare eller köpare utanför släkten var speciellt stor i Övre Savolax, där andelen var nästan en fjärdedel av alla husbondskiften. Liksom i Övre Savolax var överlåtandet av gårdar till personer utanför släkten vanligt i det västliga Finland från Österbotten till Satakunda, särskilt under 1800-talets andra hälft. I västra Finland övergick gårdarna ofta i jorduppköpande bönders ägo snarare än till skogsbolag, bruk och handelsmän som roffade åt sig egendom, vilket var fallet i Savolax.

Enligt (den västfinländska) uppfattningen som präglat den finländska historiografin övergick de finländska gårdarna från far till son, generation efter generation. Denna studie visar dock att över 60 procent av gårdsinnehavsbytena i Finland under 1700- och 1800-talen skedde på annat sätt än som överföringar från far till son. I det västliga Finland minskade antalet överlåtanden från far till son speciellt under 1800-talets andra hälft, medan andelen i det östliga Finland förblev

jämnare under hela tidsperioden 1700–1900. I det östliga Finland var den största förändringen den minskande andelen brödraskiften, som hade varit vanliga under 1700-talet. Under det följande seklet ersattes de både av dödsbohusbondskap och av överlåtande av gårdar till ägare utanför släkten.

Trots studiens mikrohistoriska tillvägagångssätt har dess fokus på husbondeskiftenas huvudlinjer i Finland under 1700- och 1800-talen har flera forskningsteman fallit utanför studiens ramar och lämnat frågor för den framtida forskningen att besvara. Således krävs ytterligare forskning för att reda ut bland annat följdverkningarna av lokal arvspraxis, hur klyvandet eller icke-klyvandet av gårdar inverkade på husbondeskiften och vad relationen mellan husbondeskiften och familjesituationen på gården var situation var. En undersökning av husbondeskiften utgående från en öst–västlig gränsdragning är befo- gad med tanke på socialt-samhälleliga skillnader och praxis. En studie av relationen mellan den avträdande och efterträdande husbonden på olika håll i Finland visar dock att olika områden liknade varandra, trots skillnader som exempelvis sytningssystemet i det västliga Finland och det livslånga husbondskapet i det östliga Finland.

Asymmetrin mellan husbondeskiften och generationsväxlingar, som speciellt lyfts fram i tidigare svensk forskning, är tydligt synlig på alla håll i Finland under 1700- och 1800-talen. Då det traditionella jordbruket gick mot sitt slut i Finland blev korrelationen mellan husbondeskiften och generationsväxlingar alltmer oklar, eftersom gårdar- nas förvandling till handelsvaror, vilket skett redan tidigare i Sverige, kring sekelskiftet 1900 framskred även i Finland. Å andra sidan var kontinuiteterna delvis sekellånga, såsom Väinö Voionmaa konstaterade år 1915: ”Ännu i vår tid är jordägandets förhållanden i det sydostliga Finland huvudsakligen likadana som på 1600-talet. Ännu i denna dag är den relativt ringa andelen hyrande befolkning (torpare, backstugu- sittare) och den relativt stora andelen jordägande befolkning speciellt kännetecknande för Viborgs län.”⁷⁷

Översättning från finska av Emil Kaukonen

77. Orig.: ”Vielä meidän aikanamme ovat maanomistusolot kaakkoisessa Suomessa pää- piirteissään samanlaiset kuin 1600-luvulla. Vielä tänäkin päivänä on tilanosain vuok- raajain (torpparien, mäkitupalaiisten) suhteellinen vähälukuisuus ja maata omistavan väestön suhteellinen suurlukuisuus erityisesti ominaista Viipurin läänille.” Voionmaa, *Suomen karjalaisen heimon historia*, s. 402.